

Házibulik és ideológiák

SZABÓ GÁBOR ÉS RADNÓTI SÁNDOR BESZÉLGETÉSE*

SZABÓ GÁBOR: Köszöntöm az egybegyűlteket, és külön örömmel és szeretettel üdvözölöm a 75 éves Radnóti Sándort. A ma esti beszélgetésre készülve egy elsőre nehezen megoldhatónak tűnő problémába, mégpedig a beszélgetés menetét, sarokpontjait érintő problémába ütköztem. Mindközönségesen abba, hogy mi a csodáról is kérdezek. Arra gondolok, hogy a születésnap beszélgetés műfaja előír bizonyos tartalmi vonatkozásokat, amennyiben egy efféle ünnepi köszöntés során elsősorban az ünnepelelt életrajzi és/vagy szakmai bemutatása kell, hogy megtörténjen, természetesen kiválóságának megfelelő kidomborítása mellett.

Am 2018-ban a Litera munkatársai már készítettek veled egy életútinterjút, ami két részben meg is jelent a portálon, sőt aztán a *Sosem fogok memoárt írni*¹ című köteted elején is olvasható volt. Életrajzi tematika tehát sajnálatosan kilőve. Egy másik lehetőség lett volna szakmai életutad bemutatása. Ezzel meg az volt a baj, hogy néhány évvel ezelőtt, amikor Szegeden voltál, egy épp velem folytatott nyilvános beszélgetésen már könyvről könyvre, igen alaposan végimentünk bölcseleti, filozófiai, kritikai pályafutásod stációján, és ez a beszélgetés szintén olvasható lett nyomtatásban, az érdeklődőknek tehát elvileg hozzáférhető.² Úgy gondoltam, ezt sem lenne érdemes még egyszer megismételni. Hogy tehát ne haladjunk ez előzőleg említett interjúk nyomvonalán, végül a következőt találtam ki.

Különböző idézeteket fogok neked fölolvadni, részint szépirodalmi művekből, részint dokumentumokból, elméleti írásokból vagy visszaemlékezésekből vett részleteket, melyekben az a közös, hogy mindegyiknek szereplője vagy valamilyen módon. Vagy név szerint is említésre kerülsz az események főszereplőjeként, vagy pedig szűkebb-tágabb baráti körödon keresztül kapcsolódsz a történetekhez. Én pedig azt kérem, kommentáld ezeket az idézeteket, meséld el, milyen emlékeket hív elő benned az adott szövegrész, miféle élethelyzetedhez kapcsolódnak az ott leírtak. Megpróbáltam időrendben elhelyezni ezeket az idézeteket, ennek ellenére nyilván nem fog egy szigorú értelemben vett életutad megrajzolni ez az idézet- és emlékezésfüzér, sőt az sem biztos, hogy életutad legfontosabb pillanataira utalnak. Remélem azonban, legalább emlékezetes pillanatokra. Akkor kezdjük is, az első idézet a következőképpen hangzik:

* Szövegünk a 2021. szeptember 23-án, a szegedi Grand Caféban, a 75 éves Radnóti Sándorral folytatott beszélgetés szerkesztett változata. A programra az V. Magyar Könyvkiadók Napja – Évfordulók emlékezete című esemény keretein belül került sor, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara, a Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány és a Grand Café közös szervezésében. Az írás az NKFI Alapból megvalósuló OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

¹ Radnóti Sándor: *Komolyan vettem az íróasztalom*, in: uó: *Sose fogok memoárt írni*, Magvető, Budapest, 2019, 7–49.

² *Kritikus figyelem*, in *Műút* 2015/3, 46–52.

„Szabó Endre tanár úr irodalmat, főként költészetet tanított. A nyelvtant sosem erőltette, de a testét sem, amit könnyedén hordozott gumitalpú cipőkkel, pedig Szabó tanár úrnak enyhe pocakja volt a sötétkék zakó alatt. Hozzá kihajtott nyakú fehér ing, mégis néhány szem korpa a válltömésen a tanár úr sárgásszürke, hullámos hajából. Mint egy megöregedett költő a születésem előtti múlt kommunista illegitimitásából. (...)

– Te nem írsz verseket, te Rozner?

Később ezt kérdezte Szabó, mire én, hogy szoktam titokban, tanár úr, de minek megmutatni egyelőre. Nem?

Erre Szabó:

– Mert én beszéltem a Temesi igazgató úrral, hogy kéne csinálni egy irodalmi lapot az iskolában, a Temesi igazgató úr meg ijedtében igazgatói engedélyt adott nekem. Ne félj, én fogom szerkeszteni, senki sem szólhat bele!³

RADNÓTI SÁNDOR: Ez egy rejtély számomra, hogy a Rózner Géza, aki Bereményi Géza azóta, miért Szabó tanár úrnak nevezi Kovács Endre tanár urat, miközben Temesi Alfréd igazgató urat Temesi igazgató úrnak nevezi. Ennek a titkára a *Copperfield*-könyvében nem jöttem rá. De az kétségtelen, hogy nagyon pontos leírás. Ez a néhány szem korpa, hát jóval több volt. De nagyszerű tanár volt, bolond ember volt, elannyira bolond, hogy egyszer egy osztályküldöttség élén zárt osztályon látogattam meg, merthogy akkor éppen ott volt, mivel nála paradox hatást váltott ki a centedrin. Ez egy élénkítő-serkentő, amit úgy látszik, kábítóként használt. És amikor már napi száznál tartott, akkor zárt osztályra került. Nagyszerű tanár volt, amit egyébként ez a gesztusa is mutat, hogy megengedte, hogy meglátogassuk a zárt osztályon. Kigyógyult egyébként, s új szenvedélye a szivarozás lett. Egészen nagyszerű tanár volt. Nekem akkor nagy fölfedezés volt Pilinszky János költészete, a *Requiem* című kötetet kaptam meg valakitől, és ott fedeztem föl magamnak. Ugyanakkor meg lukácsista voltam, tehát össze kellett egyeztetnem a lukácsizmusomat azzal, hogy egy katolikus költő hihetetlen megrendít, és egy kétségkívül gyenge elméletet, elméletecskét találtam ki és mondtam el Kovács tanár úrnak, hogy igen nagy költő, de egyhúrú. Kovács tanár úr rám nézett, felejtethetlen volt, azt mondta, hogy lehet, hogy egyhúrú, de ezen az egy húron nagyon édesen zeng. És ez meghatározta bizonyos értelemben az életemet, azonnal éreztem a dolog lesújtó és megsemmisítő ironiáját, és akkor elkezdtem komolyan venni, hogy Pilinszkyvel foglalkozzam, és akkor abból lett, ami lett, teória is, meg kritika is. A dolgokhoz hozzátartozik, de ez már egy másik kérdés, hogy a Pilinszky iránt érzett elragadtatásom, miközben nagyon nagy költőnek tartom továbbra is, az idők folyamán csökkent, és ennek az édes zengésnek más értelme támadt számomra: az, hogy talán kicsit néha túl édes ez a zengés.

SZ. G.: Az idézetből kiderül, hogy Bereményi Gézával egy darabig osztálytársak voltatok.

R. S.: Igen, egészen addig, amíg a második közepén ki nem vágta a Cukor utcából, és őt pedig az év végén vágta ki. Egyébként még hadd tegyem hozzá Gézához, hogy izgatott, erotikus légkör volt körülötte, és azonnal tudtam, hogy ebből az emberből

³ Bereményi Géza: *Magyar Copperfield*, Magvető, Budapest, 2020, 385, 389.

költő lesz. Előadta ugyanis, hogy van itt egy cirkusz, és hogy ott van egy olyan hihetetlen heves művész, akihez sorba lehet állni a szünetben, mert teljesen kielégíthetetlen. És amikor ezt előadta, leesett a tantusz, hogy ebből a fiúból költő lesz.

SZ. G.: A sorban állásról mesélj még...

R. S.: Nem próbálkoztam.

SZ. G.: Jó, menjünk akkor tovább, lássuk a következő idézetet.

„Végh László József-körúti apró cselédszobája a hatvanas évek folyamán az underground közösségi élet egyik legfontosabb helyszínévé vált, ahol a változó összetételű, a kulturális ellenzékiesség kohéziója által összefogott közönség egyben saját műveinek aktora is volt. Pályakezdő költők, új irodalmi nyelvet kereső kísérletezők, a professzionizmus kritikusaik és az improvizáció hívei olvasták fel egymásnak legújabb írásaikat. Legtöbbjük számára csak az útkeresés első fázisát jelentette az irodalom, és a továbbiakban más médiumok, a film, a fotográfia, a festészet vagy éppenséggel az antiművészeti jelenségek, a happening és a fluxus felé fordultak. A Dr. Végh archívumában fennmaradt hangfelvételeken többek közt Tandori Dezső, Radnóti Sándor, Altorjay Gábor, Büky Géza olvassa fel írásait, vitatkozik az irodalom és a képzőművészet kurrens kérdéseiről, vagy parodizálva tárja a többiek elé valamely irodalmi kiadó visszautasító levelét.”⁴

R. S.: Én nem olvastam fel írást Végh doktornak, de az kétségtelen, hogy kérésére egy vodkával tarkított délelőttön a kis cselédszobájában, ahol lakott, felnőtt és érett férfiként, a szülei lakásában Fortinbras monológját adtam elő; hogy miért, azt nem tudom.

SZ. G.: Talán a vodka miatt...

R. S.: Nyilván, nagyon szerettem, imádtam ezt a monológot, mint ahogy az Arany egész Hamlet-fordítását. Az egyik legszebb magyar sort, vagy magyar két sort ott találok, mégpedig azt, hogy „Ó irgalomnak minden angyali, / S ti égi szolgák, most segítsetek!” Valahogy ez a két sor mindig megborzongatja a hátamat. Mindenesetre emlékeztem erre a felolvasásra, és amikor 50 évvel később újra találkoztam Végh doktornal, mert összehoztak egy találkozót kettőnk között, akkor átadta nekem ezt a felvételt, amely ott hányódik az íróasztalomon, azóta sem hallgattam meg, de pontosan tudom, hogy hol rontottam el, hogy mi az, amit rosszul mondtam benne. Mindenesetre tudni kell, hogy Végh doktornak volt egy évtizede, amikor besúgó volt, aztán egy következő évtizede, amikor már nem volt az, amikor valahogy kiverelkedte magát ebből a foglalkozásból. Ő röntgenológus orvos volt, és zeneszerző és a modern zenének az apostola, akitől először hallottam például a Stockhausen nevét, és lemezeket hallgattunk nála, s volt egyszer a Vécsey utcában vagy akörül egy rajziskola, vagy művésziskola, ahol egy jelmezbálban vettem részt, ahol ő is ott volt, és szerényen Jézus Krisztusnak öltözött. Időnként elkiabálta magát és akkor mi, a hívei, köré sereglettünk. Az volt a jelszó, hogy „Zárjátok be a belső kabinet ajtaját, mert kormányválság lesz.” És akkor bezártuk a belső kabinet ajtaját, és Fenyő A. Endre képeivel, aki ennek az iskolának a vezetője volt, csúnya dolgokat csináltunk, amiket nagyon röstellek ma már.

⁴ Kürti Emese: *Glissando és hírtépés*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 99.

SZ. G.: Bereményi *Copperfield*-könyvének a végén van egy hosszú házibuli-leírás. Kisfaludy András dokumentumfilmjében, ahol Végh doktortól kezdve ennek a társaságnak nagyon sok tagja mesél ezekről az évekről, többek közt Kenedi János beszél erről a nagyon hosszú házibuliról, te ott voltál esetleg ezen?

R. S.: Nem tudom, hogy melyik ez.

SZ. G.: Ez a '64-es szilveszteri buli a Semmelweis utcában, ami több, mint egy hétig tartott.

R. S.: Nem, ilyenén nem vettem részt. Elgondolkodtam, amikor írtam a Géza könyvéről, hogy olyan hihetetlen hasonlóság van a Nádas Péter könyvében a *Párhuzamos történetek* fantasztikus házibuli-világával, ami szintén a '60-as évek első felében játszódik, hogy vajon olvasta-e Géza, de végül arra jutottam, hogy majdnem biztos, hogy nem olvasta Nádaszt.

SZ. G.: Hány éves voltál? Csak hogy időben el tudjuk helyezni, hogy most a Végh doktor szeánszain hol is tartunk a te életutad tekintetében.

R. S.: Talán 17-16. Egyébként Kenedi Jancsi, aki akkor országos barátom volt, ő vitt el a Véghez, és ő hozta létre ezt a kapcsolatot.

SZ. G.: A következő egy vers. Felolvasom.

„Akkor sokat hallgattunk rádiót, ha emlékszel, / többnyire nálunk, és mindig ugyanazt a műsort / ugyanazon az adón (közben egyre kevésbé / hittük, amit korábban sem – talán ha láttunk / halvány esélyt rá), a lányok vajaskenyeret / kentek a konyhában, paprika, paradicsom / volt bőven és olcsón, csak épp egy kicsit / fonnyadtan már: főzhettünk volna lecsót, de túl / sokan voltunk hozzá, gondold csak meg: néha / több mint húszan, abban a kis szobában!”

R. S.: Szabolcs, Várady Szabolcs?

SZ. G.: Várady Szabolcs: *Rádiózás lecsószezonban*.

R. S.: Ez '68. augusztus 21-e után van. Ami egy hatalmas tragédia volt a mi életünkben, ahogy a fölöttünk járó, akár csak fél generációval idősebb emberek számára '56, hát mi ennek gyengített változatát kaptuk meg '68-ban, de nagyon nagy tragédiaként éltük át, és Szabolcs erről beszél ebben a versben. Én egyébként nemigen tartoztam ebbe a társaságba és az ő rádiózásaikban nemigen vettem részt, de a magam társaságában Könczöl Csabával és másokkal hihetetlen gyászt éreztünk, és valóban, ugyanúgy mint ők, bulikkal enyhítettük. Tulajdonképpen megisméltődött a '60-as évek első felének a házibulihangulata, hogy a kétségbeesés jó kedvet szül. Hát ezen már csak röhögni lehet, és akkor sokat röhögtünk.

SZ. G.: Most kicsit előre lépünk az időben '68-hoz képest.

„Hernáditól hallom, hogy a lefogott Haraszi és Dalos György, kik immár éhség-sztrájkba is kezdtek, olyannyira borzolja a közvéleményt, hogy ügyükben a Lukács-óvoda valamiféle tiltakozásra készül. Konrád Gyurka, az örök naiv is hajlanék rá, hogy aláírásokat gyűjtsenek. Gyula, aki telefonon kapcsolatban van a szervezkedőkkel, nem látja az akció reális értelmét.”

R. S.: Na itt viszont már bejön az, ami miatt sose fogok memoárt írni, hogy ezt így konkrétan nem nagyon tudom magamhoz kapcsolni. Hát én is gyűjtöttem aláírásokat,

egyiknek szervezője is vagy kitalálója voltam. Dalos Gyurkával és feleségeinkkel egy baráti estén döntöttük el, hogy kitalálunk egy rövid szöveget, amivel szolidaritásunkat fejezzük ki a cseh Charta letartóztatott tagjai iránt, és akkor elindultunk, másnap elkezdtek gyűjteni az aláírásokat, és három napig gyűjtöttük, sokféle kalandjaink voltak. De hát ez nem erről szól, hanem a Haraszti-féle ügyről, ami a Magvető Könyvkiadó igazgatójának denunciációja miatt robbant ki. Én egy-két évig szerkesztő voltam a kiadóban, majd lábom se érte a földet, úgy rúgott ki a könyvkiadó igazgatója, aki egy nagyon furcsa ember volt. Vajda Misutól hallottuk délelőtt, hogy Aczél György egyetlen embertől félt, Kardos Györgytől, amihez azt tenném hozzá, hogy mi lehet ennek az oka. Én megkérdeztem egyszer a fiát, Kardos Istvánt, aki azután, függetlenül az én kérdésemtől, hamarosan szegény öngyilkos lett, de a kérdés... [nevetés] Nem szép dolog, hogy nevetünk, de... Hogy mi az apád titka, megkérdeztem, s erre egy lakonikus mondatot mondott: „Orosz ügynök.” Pont. Lehet, hogy ettől félt az Aczél. Bárhogy is legyen, úgy kerül ide Kardos György, hogy Haraszti Miklós *Darabbér* című könyvét annak rendje és módja szerint beadta a Magvető Kiadóba, hogy kiadják. Tehát legális lépések sorában. Ezzel szemben meg Kardos György feljelentette. És a *Darabbér*-ügy, az, hogy Haraszti bíróság elé került a *Darabbér* című könyvével, az ebből a végtelen aljasságból következett. Hogy Hernádinak is volt-e itt a tiltakozásban valami szerepe, azt nem tudom. Én Hernádival fiatalkoromban jó, szívélyes viszonyban voltam, írtam is az első könyveit egyikéről, a *Száraz barokkról*, és egy fontos dolgot köszönhetek neki az életben, a magas vérnyomásomat, ugyanis hírhedten képzelt beteg volt, aki egyszer egy házibulin – megint egy házibuli – a lakásán, szerintem Misu is ott volt, az este egy pontján azt mondta, hogy mindenkinek egy forintért megméri a vérnyomását. És akkor nagy kacagások közepette adtuk a forintot, és ő mérte a vérnyomást. Amikor én kerültem sorra, akkor elkomolyodott, és azt mondta, „Öregem, menj orvoshoz.” Úgyhogy 30 éves korom óta magas vérnyomásom van Hernádi Gyulának köszönhetően.

SZ. G.: A következő idézetben a házibuli – ami úgy tűnik, váratlanul Leitmotivvá erősödött az emlékeid kapcsán – folytatódni fog, viszont nagy öröm, hogy ennek az idézetnek van még egy koronatanúja itt a teremben. A vers végén felsejlő égető kultúr-történeti kérdést így talán sikerül nyugvópontonra hozni. A versnek csak a végét, a ved kapcsolatos részt olvasom fel.

„azért megmaradt (emlékezetemben) / a Gül Baba utca, ahol R. S. vodkát ivott / – egy egész üveget egyetlen slukkra! / Aztán ült a lépcsőtökön és zokogott. / – Temette a korszakot”

R. S.: Hát majdnem, majdnem teljesen igaz. Nem az egész üveg nem igaz, hanem hogy sírtam volna. Azt történt, a Petri György verse és...

SZ. G.: *Töredék Misunak egy megíratlan regényből*, ez a címe.

R. S.: Igen, és Garaczi Laci remek írásában, amit az előbb hallottunk, teljesen helyesen mondta, hogy a szamizdatozók, a demokratikus ellenzék nem döntötte meg a rendszert, Petri Gyuri is ezt mondja ezzel ebben a versében. Mármost a házibuli. Misu Gellérthey utcai lakásában, illetve ugyanabban a házban két másik lakásban zajlott, tehát így keringtünk. Mint azokat, akiket az ital erősen érdekel, és én ezek közé tartozom, azonnal felmértem, hogy itt nem lesz elég. Egyszerűen kevés volt a pia. És hát

néztem, hogy mi történhetne, és ült a Petri Gyuri az egyik lakásban – nem Misu lakásában – az ágyon, és volt a kezében egy olyan háromnegyedéig teli vodkásüveg. Meghajoltam és mondtam, hogy „Gyurikám, adnál abból a vodkából egy kicsit?“, és akkor valóban számhoz emeltem, és megittam az egészet. Ez Gyurinak ezek szerint nagyon imponált...

SZ. G.: Én azért érzek a sorokban némi költői fájdalmat is bujkálni az elzabrált vodka miatt.

R. S.: Fájdalom, de ugyanakkor imponált neki, utána még egy olyan egy órán keresztül sétálgattam, beszélgettem emberekkel, majd kimentem a kertbe, és ott lefeküdtem, és mély álomba merültem. És amikor felébredtem, éppen ellentétben a sírással, nevetve tapasztaltam, hogy nem tudok felkelni. Hihetetlen röhögőgörcsöt kaptam. Ugyanis az történt, hogy nagyon berúgtam, de a tudatom tiszta maradt. És végül az este úgy végződött, hogy az este másik áldozatával, aki felejthetetlen barátom volt, Vági Gábor szociológus, nagyon fiatalon halt meg, mély álomba merültünk. Mi ketten lőttük ki magunkat. Mindenki más nem, mert hiszen kevés volt az ital.

SZ. G.: Ami volt, azt meg te ittad meg.

R. S.: Igen, úgyhogy végül is ott aludtunk, emlékszem, hogy az én kezem az ő zsebébe, az ő keze az én nadrágzsebembe.. És barátságosan aludtunk. Másnap délig.

SZ. G.: Tehát akkor szó sincs arról, hogy temetted volna a korszakot.

R. S.: A korszakot talán temettem, de nem sírva, ugyanis ezt azért tudom, mert egyáltalán nem válik dicsőségemre, de valamiért egész felnőtt korban nem tudtam sírni. Kétszer sírtam felnőtt korban. Egyszer, amikor apám meghalt, és egyszer, amikor a kisfiamat autóbaleset érte. Soha máskor nem tudtam sírni.

SZ. G.: A következő is egy versrészlet lesz, Petri György *Széljegyzet egy vitához* című művéből, melynek alcíme, dedikációja az, hogy Radnóti Sándornak.

„Ha a seggünkbe nem csizmával rúgtak, / azt tiszteltük volt liberalizmusnak; / ha virágnyelven küldtek el a francba: / a Repression átment Toleranz-ba. / Túl az Oderán, innen az Uralon / szerveződik a rémönuralom, / a trafikokban rágógumibot / – prefogyasztói világgállapot. / S mert mindez csak kritikailag tetszik, / tituláljuk kommunának a kreclit? / S ezentúl kritikailag kúrunk, / míg tűri személytelen kult-Úrunk? / Te a politikai szférát transzcendáltad / – én még mindig csak tartom itt a számat”

R. S.: Nagyon utál a végén, arról szól a vers, s valóban egy vita széljegyzete, hiszen a *tituláljuk kommunának a kreclit* az Vajda és Heller közös kommunacikkére utal. Maga a konkrét alkalom Donáth Ferencnél volt, akit talán sokan nem ismernek. Nagyszerű ember volt, kommunista, vagy legalábbis egy ideig kommunista, aki abba az arisztokráciába tartozott, hogy mind a Horthy-korszakban, mind a Rákosi-korszakban, mind a Kádár-korszakban jelentős börtönbüntetést szenvedett. A Nagy Imre-per másodrendű vádlottja volt, életfogytiglant kapott, remek ember volt. És nála voltunk meghíva Bibó Istvánnal együtt, ott volt Petri, ott volt Ludassy Mária, ott volt Könczöl Csaba, aki már nem él, remek kritikus volt. És március 14-e volt, és rettenetesen összekaptunk, nagyon remélem, hogy Bibó már nem volt ott, amikor ez a rettenetes összeveszés történt azon a tökéletesen értelmetlen, mert tökéletesen teoretikus kérdésről, hogy másnap, 15-én menjenek-e ki a fiatalok, vagy ne menjenek-e ki a fiatalok,

legyen-e tüntetés, vagy ne legyen tüntetés. Semmilyen módon nem tudtuk befolyásolni előtte se nagyon, de hát ott március 14-én este végképp nem. De ezen alaposan összevesztünk. Én azon az állásponton voltam, hogy ne menjenek, Gyuri, Ludassy Mari azon az állásponton volt, hogy menjenek, Könczöl is azon az állásponton volt, hogy ne menjenek, Donáth pedig békésen hallgatta, és nem akart ebbe beleavatkozni teljesen jogosan. Emögött az volt, hogy ezek voltak azok a hónapok, amikor a Lukács iskolától a Lukács óvoda nagy része eltávolodott, Kis János, Bence György, Ludassy, Fodor Géza és mások konfliktusba kerülvén a Lukács óvoda a Lukács iskolával, ami Márkus Györgyöt, Fehér Ferencet, Heller Ágneszt, Vajda Mihályt jelentette, lényegében szakításra került sor. A fiatalok között, azt hiszem, én voltam az egyetlen, aki, miután magát a konfliktust nem éreztem súlyos teoretikus konfliktusnak, hanem inkább emberi problémáknak, én voltam talán a fiatalok közül az egyetlen, aki a másik oldalon maradtam. Ennek volt a lecsapódása tulajdonképpen ez a vita, és a vitának meg ez a vers volt az eredménye, ami nagyon barátságtalan vers volt, mondom, ott a végén némán, és nem tudom, hogy utállak és ez van. Én erről a versről sokáig nem hallottam. Ez nem került el hozzám, ez valahogy elkerült engem, talán két évre a megszületése után találkoztam vele. És hát akkor azért már kevésbé voltam érzékeny, és egy remek politikai versnek tartottam, és nem sértődtem meg.

SZ. G.: Petri álláspontja eléggé világosan kitűnik ebből a költeményből. Sőt a vers, már csak pusztán megszületésével és jelenvalóvá válásával is művészi demonstrátuma ennek az álláspontnak.

R. S.: Igen. Igen. Igen. Ne filozofáljunk, hanem próbáljunk meg gyakorlatilag megdönteni a rendszert.

SZ. G.: Igen, a vers végén tehát ezeket a teóriákat meg ezeket a vitákat – amiképp saját versét is – tulajdonképpen fingként jeleníti meg, amint némi kellemetlen nyomot hagyva maguk után, elszállnak a feledésbe...

R. S.: Igen-igen, mondom, nagyon erős és nagyon...

SZ. G.: De remek vers.

R. S.: Igen.

SZ. G.: A következő idézettel időben talán most egy-két évvel lépünk előre, és sajnos megint a hedonista arcéled kerül előtérbe. Lehet, hogy ebből van a legtöbb?

„New Yorkban a River Side Drive és a 118. utca sarkán álló diákszállóban buliztam vele egyszer '84 kora tavaszán. Sok magyar volt ott abban a kicsi szobában, disszidensek is, ösztöndíjasok is, meg néhány véletlenül odavetődött bennszülött. Mintha Pesten lettünk volna. De főleg ő volt Pesten. Illetve akárhol. Részt vett a társalgásban éles elméjűen, majd egyszerre elájult. Mindenki tudta, hogy ez ilyen, minden hímnemű természetesnek vette, hogy a nők legyessednek körülötte, egyébként fölöslegesen, ilyenkor úgyse lehetett tenni semmit. Aludt pár kurta óracsát, majd mielőtt elszéledtünk, felébredt, és mintha mi sem történt volna, ment az utcán aránylag biztos léptekkel, és okosakat, szellemeseket mondott. Nem volt elájulva, hogy New Yorkban van. Gyengén beszélt angolul, de még azt sem erőltette. Minek? Mindenütt ott volt, ahol ő volt meg

*a világ, de hogy a világ éppen miféle csábos felszíni arcát is mutatja feléje, az végképp nem tudta meghatni.*⁵

R. S.: Ezt a szöveget soha nem olvastam, ez nem került a kezembe.

SZ. G.: Ez eléggé meglepő, mert az általad szerkesztett Holmiban jelent meg.

R. S.: Ha! És ki írta?

SZ. G.: Bizonyos Spiró György.

R. S.: Jó, hát ez most látványos példa volt arra, hogy miért nem írok memoárt, mert a memoárhoz memória kell, és nyilván a Holmiban olvastam, de most teljesen újként hallok. Valóban, '84-ben voltam először Soros György segítségével és támogatásával, mint sokan mások, New Yorkban. '83-ban kezdődött az az akció, hogy ő ösztöndíjat adott a New York Universitynek és Columbia Universitynek, és ilyen módon ott amolyan visiting emberekként, látogató emberekként eltölthettünk néhány hónapot. És valóban Spiró Gyuri is akkor volt, ő a Columbián, én a New York Universityn, ez nagyon nagyon-nagyon jó négy hónap volt, remek korszaka volt életemnek, hát először láttam New Yorkot, amibe azonnal beleszerettem. Ugyanakkor emlékszem, hogy amikor először mentem be a New York Universityre, ami a University Place-en van délen, a Downtown déli részén, , merthogy ugye New Yorkban a Downtown az egész belvárost jelenti, és mondtam a portásnak, hogy az Institute for the Humanities keresem, de nem értett egy szót sem és akkor mondtam megint, a mondat nyelvtanilag stimmelt, és akkor harmadik vagy negyedikre kezdett nagyon megalázó lenni, és akkor egyszer csak megértette, hogy „*humanities*”, jól megnyomva a második szótagot, és megmondta, hogy merre menjek. Akkor úgy éreztem, hogy talán vissza kellene fordulnom, és nem ott tölteni ezt a négy hónapot, de nagyszerű idő volt, és valóban ott akkor együtt voltam Spiróval, együtt voltam Haraszi Miklóssal, együtt voltam Petrivel, aki egyébként szintén a New York Universityn volt, és borzasztó élvezte. New York leginkább Moszkvára emlékeztette egyébként. Volt az a felejthetetlen jelenet, amit megírtam.

SZ. G.: Meséld el azért, kérlek!

R. S.: Elmentünk Király Béla tábornok urat meglátogatni Upstate New Yorkba, meghívott bennünket. Király Béla az '56-os forradalom jelentős alakja volt, aki aztán emigrált, és egyetemi tanár lett egy kis egyetemen. Tanár lett Amerikában, történelmi műveket írt, és visszaemlékezéseket '56-ról és hasonlókról. Elragadó ember volt. És hát ott is az történt, ez a motívum újra és újra visszajön, hogy ugyan napközben én soha nem iszom, csak este, de hát akkor hajnalban felültünk az autóbuszra, és hát a Gyuri már olyan állapotban volt, hogy ki-kikapkodtam a kezéből a viszkisüveget. Nagyon-nagyon részegen érkezett meg a tábornok úrhoz, aki elragadóan viselkedett ebben az esetben is, és azonnal lefektette, aludjon, pihenje ki magát, mi beszélgettünk, és akkor időnként, mint a szellem, lepedőben megjelent, lejött az emeletről, és elképesztő, hogy az alkoholizmusa egyáltalán nem terjedt ki a szellemi képességére. Nem rontotta meg, ami nagyon ritka, általában elbutítja az embereket egy hosszan tartó alkoholista gyakorlat. Lényegében néhány perc alatt megértette, hogy miről beszélünk, és azonnal belépett a beszélgetésbe, és nagyon találó és érdekes szempontokat vetett fel. És akkor

⁵ Spiró György: *Kilátások*, in *Holmi* 2000/12, 1483–1486.

aztán megint ivott, megint elment, és nekem az egészről az jutott eszembe, hogy ez nem más, mint Petőfi és Bem apó paródiája.

SZ. G.: A következőkben kétségtelenül eltávolodunk a hedonista vonaltól, cserébe viszont roppant unalmas lesz az idézet. Egy belügyi jelentésről van szó, 1985-ben íródott.

„A Kulturális Fórum első napjainak légkörét nagyban befolyásolták az ún. »ellenfórum« hírei. A nyugati sajtó jórészt ezzel foglalkozott, a Fórum eseményei alig kaptak nyilvánosságot. Mint kiderült, az »ellenfórum« előkészületei már hónapok óta folytak. A Kulturális Fórum megnyitását megelőző napokban derül ki, hogy a Duna Intercontinental egyik termében – amelyet egy svéd állampolgár cégének nevére, »baráti találkozóra« már régebben lefoglaltak, a Nemzetközi Helsinki Szövetség szándékozik »párhuzamos kulturális fórumot« rendezni nyugati tagszervezeteinek képviselői, neves nyugati írók és emigráns írók részvételével. A tervezett találkozót a szállodai teremben nem engedélyeztük, ennek hatásait politikai eszközökkel igyekeztünk mérsékelni. A találkozót végül két magyar személy lakásán tartották meg. Különböző dokumentumait egy nyílt levéllel megküldték a nyugati küldöttségeknek és a sajtónak.”

Az említett, többek közt sajtó- és kulturális szabadságot követelő nyílt levél aláírói közt a te neved is olvasható.⁶

R. S.: Valóban ezt a Helsinki-találkozót arra szánta a magyar politika, hogy valamilyen nyugati szemmel éltanuló szerepét játssza el, és a demokratikus ellenzék ezt viszont arra használta fel, hogy felhívja a figyelmet az úgynevezett harmadik kosárra, tehát a helsinki egyezmények harmadik kosarára, amik kulturális szabadságokat és általában szabadságjogokat jelentettek. Ebben volt valami szerény szerepem az előkészítésben, de sajnos csúnyán megbetegedtem, mikor a dolog létrejött, tehát nem találkoztam azokkal az emberekkel, akik erre hajlandók voltak eljönni, mintegy ellenfórumot képviselve. Susan Sontag volt itt, Günter Grass volt itt, ha jól emlékszem, és már nem tudom ki más.

SZ. G.: Hans Magnus Enzensberger, Danilo Kiš...

R. S.: Enzensberger, igen, igen. Enzensbergerrel később Misunál eltöltöttünk egy kellemes estét, de a többivel nem találkoztam.

SZ. G.: Az első nap az Eörsi István lakásán volt, a második nap pedig Jeles András lakásán.

R. S.: Mondom, nekem akkor magas lázam volt, úgyhogy végülis kimaradtam a találkozóból.

SZ. G.: Nem is informálodtál utána, hogy hogy zajlott, mi zajlott?

R. S.: De, persze, akkor beszéltünk erről, és üldögéltem olyan körökben, ahol ezeket előkészítették.

SZ. G.: Rajk László beszélgetőkönyvében olvastam, hogy Eörsi akkor éppen valahol külföldön volt. A társaságában épp be volt kapcsolva a tévé, és valaki odaszólt neki, hogy „te Pista, az nem a te lakásod ott, ahol gyülekeznek az emberek?” Merthogy, ugye, kirúgtak benneteket a Duna Intercontinentalból, több száz ember bolyongott

⁶ Tájékoztató a Kulturális Fórum eddigi munkájáról, in *Beszélő* 1985/3.

a városban, úgyhogy sürgősen valami hely kellett. Rajknál ott volt az Eörsi lakásának a kulcsa, és úgy döntött, hogy „ha Pisti itt lenne, ő is szívesen felajánlaná a lakását, menjünk föl”. És ezt a felmenetelt közvetítették a nyugati TV-csatornák. Azt hiszem, tán Nyugat-Berlinből látta az Eörsi, hogy több száz ember ülésezik az otthonában.

R. S.: Igen, az a helyzet, hogy Rajk könyve másfél éve ott van a nachtkasztlimon, de valahogy nincs erőm, nem volt erőm eddig elolvasni, de persze szándékomban áll.

SZ. G.: Lépjünk előre a '80-as évek végére.

„Kedves Radnóti Sándor!

Örülök, hogy tetszett magának az Újhold-évkönyv. Kevésbé örülök annak, amit tetszéséhez mellékelte; no de hát Maga épp azért küldte levelét, cikkét, hogy hadd ne legyen köztünk félreértés. Hadd ne legyen: tisztázzuk az én oldalamról is: nem Magáért „angazsáltam” magam - hogy a Maga kifejezését használjam -, sem másvalakiért, hanem saját meggyőződésemet, azért, amit irodalomról, kultúráról gondolok.”

R. S.: Nemes Nagy Ágnes írta ezt a levelet nekem, én elküldtem neki egy kritikámat, amelynek nem ő volt a tárgya, de mellékesen igen barátságtalan megjegyzést tettem róla. Nem a költészetét bíráltam, azt nagyon nagyra tartottam, és írtam is róla, hanem a Lukács-kritikáját, amely egyszerűen méltatlan volt, egy kis opportunista profeszorként állította be Lukácsot, akinek akkor tetszik Babits, amikor tetszhet, és akkor nem tetszik, amikor utasítják rá, hogy ne tessék, ez csúnya volt és méltánytalan, és nem illett, vagy nem is volt méltó Nemes Nagy Ágneshez. És akkor ebből kialakult egy levélváltás közöttünk, több, pontosabban azt hiszem két levelet írt Nemes Nagy nekem, és az egyikben felmerült az, és erre vonatkozik ez az „angazsáltam magam” kifejezés, hogy én akkor megköszöntem neki valamit. Az Újhold félévkönyveket adhatott ki, Lengyel Balázssal és másokkal Nemes Nagy szerkesztette, tehát lényegében föleleveníthette az Újhold tradícióját. Erre engedélyt kapott és meglehetősen nagy szabadságot. Ennek a szabadságnak azonban voltak korlátai, az első kötet megjelenésében a formálisan nem létező, de valójában létező cenzúrának két alak akadt fenn a horgán, az egyik Petri György volt, a másik én. És akkor Ágnes angazsálta magát értünk. Ágnestől mindenki félt, egyébként Aczél György is, nemcsak Kardos Györgytől. Az én esetemben sikerrel járt, Petri esetében nem járt sikerrel. Tehát nekem az első félévkönyvben megjelent egy abszolút apolitikus Pilinszky-tanulmányom, Pilinszky és New York viszonya egymáshoz, ahol az én '84-es New York-i élményeimből és a Pilinszky New York-i élményeiből lett valami kikeverve.

SZ. G.: Kelevéz Ágnes csinált egy interjút a halála előtt Nemes Nagy Ágnessel, és még abban is visszatér egyébként erre a vitára.

R. S.: Igen, ezt nemrég tudtam meg, a maga idejében nem olvastam, de most is nagyon érdekes volt.

SZ. G.: Nézzük tovább, most már átlépünk a '90-es évekbe.

„Radnóti Sándor munkáinak ismert homlokzatképző jegye az a sokirányú tudásbiztonság, amelyet szövegei rettenthetetlen tudományközi fölénnyel revelálnak a jóakaratói

olvasó elé. Ezért általában is nehéz megbízható kijelentést tenni arról, szövegei mely (szak)tudomány nyelvét beszélik.”⁷

[nagy csönd, R. S. rázza a fejét] Nos?

R. S.: Semmi.

SZ. G.: Kulcsár Szabó Ernő.

R. S.: Áhá! Kétségtől, igen, volt egy barátságtalan kritikám Kulcsár Szabó Esterházy-könyvéről, ahol az a szerencsétlenség érte Kulcsár Szabót, hogy ez a monográfiasorozat, amit Szegedy-Maszák Mihály szerkesztett és hol jelent meg...?

SZ. G.: Kalligram.

R. S.: Igen. És mindegyiknek az elején a címlapon, ahol látható a szerző neve, a tárgy neve, és a szerzőről, a költőről egy fénykép. És van egy jellemzőnek vélt idézet. És az a szörnyű dolog történt Kulcsár-Szabóval, hogy az, amit tőlem idéz, és kifejezetten negatív, az került oda ki, meg nem mondom már, hogy mi volt ez a mondat.

SZ. G.: „Saját költői világát világtükörré akarja változtatni.”

R. S.: Igen, igen, igen. Mindenesetre valami, ami horrendum volt Ernő számára, és tőlem idézte elrettentő szándékkal, és aztán a címlapján saját idézeteként láthatta viszont. Én pedig írtam egy elég barátságtalan kritikát erről a könyvről, amit elhibázottnak tartottam és rossznak, és erre válaszolt, és ebből a válaszból van ez az idézet. Magyarul: megvilágította azt, hogy nem vagyok szaktudós. Így van.

SZ. G.: Sőt, nemcsak, hogy szaktudós, de egyáltalán tudományként lehet-e kezelni mindazt, amit írsz.

R. S.: Hát igen, ez nehéz kérdés.

SZ. G.: Nehéz kérdés. Jó, *A posztmodern zsandár*, ez volt a címe a te írásodnak.⁸

R. S.: Ez volt a címe.

SZ. G.: Nem egy barátságos cím.

R. S.: Nem, nekem egyáltalán nem fáj, most már emlékszem persze, magára erre a mondatra nem emlékeztem, de a válasza emlékszem, de miután igen kevés barátságtalan polemikus cikkeim egyike, nem várhattam, hogy ő barátságosabb legyen, úgy-hogy ez egyáltalán nem bántott, s különben sem vagyok, általában sem vagyok érzékeny. És mikor valaki néhány évvel ezelőtt utalt erre, Szegedy-Maszákkal való vitáimra, Kulcsár Szabóval való vitáimra, s rájuk, mint az én ellenségeimre, akkor ez a mondat valami önvizsgálatot indított el bennem, és azt gondoltam, hogy hosszú élet, mondjuk évtizedek után ezek az „ellenségek” valahogy intimsaivá válnak az embernek, mint életed tanúi. Szóval semmi rossz érzésem nincs sem Szegedy-Maszákkal, sem Kulcsár Szabó Ernővel.

SZ. G.: Átlépünk most a kétezres évekbe. A hedonista Radnóti Sándor után itt a bűnöző Radnóti Sándor mutatkozik be, a teljesség kedvéért. Ez a Magyar Fórumból származó idézet lesz, hogy előre felkészítem a kedves közönséget.

⁷ Kulcsár Szabó Ernő: *A felügyelet „boldogtalan tudata”*: megjegyzések Radnóti Sándor kritikájához, in *Holmi* 1998/9, 1349–1351.

⁸ Radnóti Sándor: *A posztmodern zsandár*, in uő: *A piknik*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000, 270–286.

„A filozófusok sokkal többet, de mindenekelőtt rendszerszerűbben pályáztak ki az államkasszából, mint amennyi Zuschlagnak egyáltalán eszébe jutott ott lent, a Bermuda háromszögben. Vajda Mihály, Heller Ágnes és – ki tudta eddig, hogy ő is filozófus – Radnóti Sándor nagyjából háromszor kilencven milliót oszthatott szét saját maga és a mispóche között, de ez még nincs is feljelentve, mert csak az intézet előző vezetője és utóda, akik össze is vettek, csak hetvenmillió szabálytalan kihelyezéséért vannak feljelentve.”

Elnézést, szó szerint másoltam ki a szövegrészt, tehát ez már a Magyar Fórumban is ilyen zagyva és grammatikailag, hm, esetleges volt.

R. S.: Pedig hát egy híres író írta, Csurka István, akivel az köt össze, hogy ugyanazon a napon van a születésnapunk, bár nem ugyanabban az évben. A Magyar Fórumnak ebben a számában mi címlapemberek lettünk. Heller Ágnes, Vajda Misu és én és Zuschlag János. A címe az volt, hogy Zuschlag nem filozófus.

SZ. G.: Mint már tudjuk, te se.

R. S.: Igen. Igen. Akkor láttam, hogy ennek az embernek még mindig van humora. Szigliten minden évben eltöltök két hetet, és ott ültünk az Aranykagylóban barátokkal, és láttam, hogy egy közeli asztalnál Csurka István ül Dörner Györggyel. És akkor megkísértett az a gondolat, mert ez a Magyar Fórum-szám a kocsim csomagtartójában hányódott, hogy átszaladok az alkotóházba, elhozom, és odamegyek hozzá, hogy „Mester, dedikálnád?” De aztán letettem erről a gondolatról.

SZ. G.: És mi lett a sorsa ennek a címlapnak egyébként?

R. S.: A címlap bekereteződött, és egy igen kicsi helyiséget díszít.

SZ. G.: Engedj meg egy zárójeles kérdést. Látsz valamiféle kapcsolatot a '73-as filozófusper és eközött a 2011-es végzálás között?

R. S.: Annyiban van közösség, hogy mind a két esetet kriminalizálták. Tehát köztörvényes bűnként akarták a véleménykülönbséget értelmezni. Ott devizabűntett, valutabűntett volt a vád, ami abban jelent meg, hogy Fehér Ferenc átadott egy Márkus Györgytől származó filológiai kéziratot egy német lánynak, aki éppen vendégségben volt nála, és az át akarta vinni a határon, de hát...

SZ. G.: Valamiféle politikai tartalmú kézirat volt ez?

R. S.: Nem, nem, egy kifejezetten filológiai, Lukács Györgyről szóló filológiai tanulmány, semmi politikai relevanciája a dolognak nem volt. Egyszerűen kellett valami ürügy. Itt pedig ezek az ösztöndíjak, illetve 90 millió, ez igen, nem tudom már, de biztos, hogy nekem mint ennek az egyik kutatócsoportnak a vezetőjeként, de még a mispóhének sem jutott 90 millió, de még 9 millió se, sőt még 900 ezer se. Ami engem illet, a 90.000-nél állhatunk meg körülbelül, mert nem dolgoztam teljesen ingyen, mint Heller Ágnes.

SZ. G.: Nagyon szomorkásan mondod.

R. S.: Igen.

SZ. G.: Elérkeztünk az utolsó idézethez. Ez is egy levélrészlet.

„Az a sanda gyanúm, hogy a magyar irodalmi élet bártortalan politizálásának (és elszánt apolitizálásának) több oka közül az egyik szinte bizonyosan a gyávaság vagy legalább a józan megfontoltság. Azt mindenki tudja, hogy állami támogatás nélkül ma

legfeljebb 15–20, a magas kultúrához sorolandó író tud megélni pusztán a szerzeményeiből – a híres TV-bemondók regényeiről most nem beszélek. Ha viszont valaki nyíltan szembeszáll a rendszerrel, könnyen megvonhatják tőle (és az ugyancsak állami kiadásból élő kiadójától) a pénzt, ráadásul „morális” alapon, ami védhetetlen ütés. És legfeljebb a negyedik fröccs kirendelése után erősödik a magyar szépliteratúrai dörmögő dömötörök brummogása. És aztán beadnak egy újabb kérvényt a lebegtetett-visszavont-mégis-átutalt-de-csak-fele-összegében-megítélt-később a negyedére csökkentett-támogatásra.”⁹

R. S.: Egyelőre passz.

SZ. G.: Ez egy neked szóló levél, amire válaszoltál is. Sőt élénk levelezésbe bonyolód-tál a levelezőpartnerrel, ami aztán publicitást is kapott.

R. S.: Ja, Bán Zoltán András, igen, igen. Egy ideig azt hittem, hogy én írtam, de aztán olyan jó stiláris fordulatok voltak benne, hogy rájöttem, nem én írtam. Ez egy levelező beszélgetés volt Bán Zoltán András és közöttem, amely kísérletet tett arra, hogy a politikai költészetet... – tudom, Garaczi Laci ezt nem szereti hallani és nem szereti gondolni –, a politikai költészetnek a felelevenítéséről és az aktualitásáról szolt ez a beszélgetés. A politikát természetesen nem arra mondom, hogy lelkes és komoly elégiák szülessenek, vagy ódák szülessenek Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor heroikus küzdelméről egymással szemben, hanem a politikát abban az értelemben mondom, hogy az a köz ügyeivel való foglalkozás, amely tárgya és nagyon is fontos és jelentős tárgya lehet a költészetnek, szépprózának és minden ilyesminek. Ezt akarta ez a levél feleleveníteni, és valamilyen értelemben sikerrel járt, mert először is nagy vita lett belőle, sokan hozzászóltak az ÉS-ben, és született egy antológia, ami kiderítette, hogy végülis azt, amit hiányoltunk, bűvópataként jelen volt ezekben az években, és szerkesztője jelentős verseket tudott összegyűjteni. Kitűnő analitikus filozófus, akit úgy hívnak, hogy, na most itt egy név jön:

[Valaki a közönségből: Bárány Tibor!]

R. S.: Ez a helyes kifejezés, Bárány Tibor, igen. Úgyhogy igen, ez egy nyitott nagy probléma, ami újra és újra megjelenik a magyar irodalomban, ami valóban gyakran volt elkötelezett, és gyakran volt éppen az ellenkezője. Mi bátorítani és rábeszélni akartuk az írókat, hogy legyenek...

SZ. G.: És látod ennek egyébként esztétikai hozadékát?

R. S.: Nagyszerű versek születtek. A haza-téma, a hazához való viszony témája Térey akkori versében, egy válaszversben Nádasy Ádámtól, valahogy ez megélnékült akkoriban. Most ezt nem akarom természetesen a mi felszólalásainknak vagy megjegyzéseinknek tulajdonítani, de azt viszont mondom, hogyha ezek akkor megszülettek, Kemény István válaszolt Téreynek, tehát három nagy költő, jelentős költő, Térey, Kemény és...

SZ. G.: Kemény *Búcsúlevél* című versére reflektált Térey.

R. S.: Igen, Kemény és Nádasy írt a hazáról, hogy mi is, megfogalmazni, hogy mit jelent az. Tehát valamit megfogtunk, ami a levegőben volt. Noha egyszer Steiger Kor-

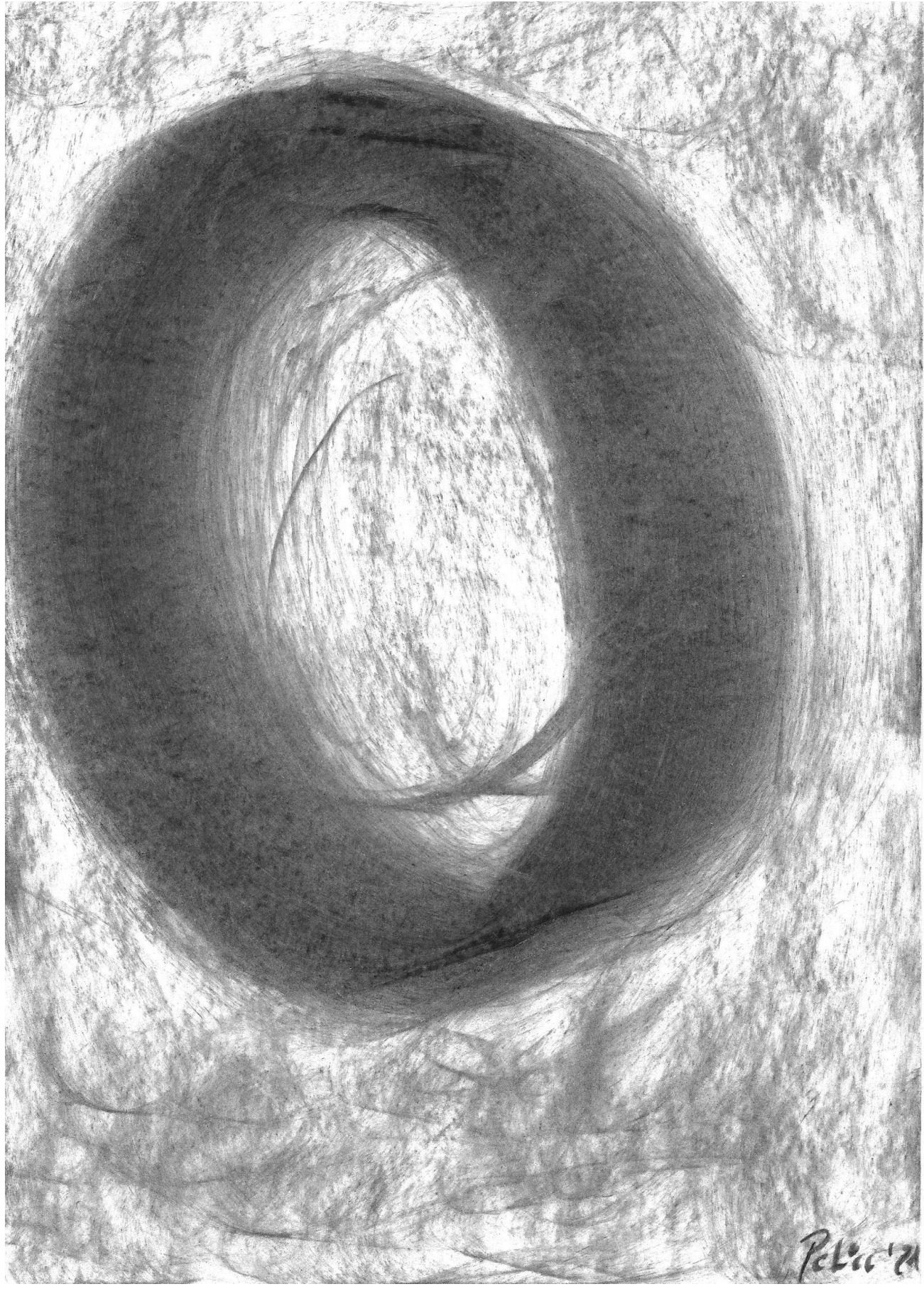
⁹ Radnóti Sándor: *A magyar politikai költészetéről*, in uő: *A süketnéma isten, és más bírálatok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2018, 196.

nélnak Fülep Lajos azt mondta, hogyha maga felugrik, és elkap valamit, amit a levegőben talál, az semmilyen teljesítményt nem jelent. De Fülepnek nem volt igaza, nagy dolog elkapni valamit, ami a levegőben van, és tudni megfogalmazni, hogy mi is ez.

SZ. G.: Kifogytunk az idézetekből. Megköszönöm, hogy eljöttél.

R. S.: Én is nagyon köszönöm, és mivel egy szót sem szóltál előtte, hogy miről is fogunk beszélgetni, nagy meglepetés volt.

Az elhangzott beszélgetést lejegyezte: *Mohai Aletta*

Petio